

ЛЕСЯ КЛЕВАКА

(Полтава)

ЕТАПИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (друга половина XIX – початок XX ст.)

Виділено та обґрунтовано етапи навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавського регіону в другій половині XIX – на початку XX ст. Акцентовано увагу на умовах, у яких діяли жіночі заклади освіти; характеристиці освітньої політики; мережі жіночих освітніх установ; характеристиці мети, завдань, змісту навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладах різних відомств (державних, приватних, духовних).

Ключові слова: *регіональна освіта, жіночі навчальні заклади, мережа жіночих навчальних закладів, навчально-виховний процес.*

Сучасна українська педагогіка спирається на кращі традиції у вихованні і навчанні підростаючого покоління. Сьогодні українські педагогі активно використовують педагогічні надбання при здійсненні навчально-виховної діяльності шкіл, гімназій, училищ, вечірніх навчальних закладів. Варто пам'ятати, що через пізнання історії освіти свого регіону можна краще пізнати педагогічну спадщину всього народу та держави. Вивчення внеску кожної з регіональних культур у загальнодержавну скарбницю є необхідним для збереження творчої спадщини досягнень в організації і здійсненні навчально-виховної діяльності навчальних закладів.

Наукові розвідки вчених (О. Аніщенко, М. Левківський, О. Любар, А. Сбруєва, Л. Смоляр, О. Субтельний, Т. Сухенко, О. Сухомлинська та ін.) підтвердили думку про те, що на території України існували певні регіональні особливості становлення і розвитку жіночої освіти, що створює труднощі для певних узагальнень, визначення періодів у розвитку вітчизняного шкільництва.

Аналіз сучасних науково-педагогічних праць дав можливість з'ясувати, що питання жіночої освіти досліджуваного періоду в Україні цікавлять учених і вивчаються в різних аспектах. Проте, найактуальнішим завданням залишається визначення регіональних особливостей розвитку жіночої освіти (В. Вірченко «Жіночі навчальні заклади м. Києва (1861-1920 рр.)», В. Добровольська «Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.)», Л. Єршова «Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.)», О. Литвиненко «Історія жіночої середньої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX ст.», Т. Шушара «Розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії (XIX – початок XX ст.)». Як свідчить проведене дослідження, Полтавська губернія має глибоку традицію в галузі жіночого навчання і виховання. З огляду на це, виняткового значення набуває звернення до творчої спадщини організації навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавського регіону другої половини XIX – на початку XX століття.

Хронологічні межі дослідження розпочинаються від 50-х рр. XIX ст. – часу скасування кріпацтва, економічного реформування країни, активізації суспільно-громадської ініціативи, підготовки та впровадження державних реформ, що створили широкий простір для становлення мережі жіночих навчальних закладів. Саме з цього часу розпочинаються пошуки теоретичних основ побудови і структурування змісту жіночої освіти. Кінцевою межею досліджуваного періоду є початок XX ст., коли під впливом політичних та соціально-економічних катаклізмів відбулася кардинальна зміна

державного устрою, освітніх пріоритетів, зрівняння прав на освіту чоловіків і жінок, а відтак, у 1919 р. припинення діяльності суто жіночих навчальних закладів.

Критеріями для визначення об'єктивної періодизації навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії досліджуваного періоду виступають: процес реформування жіночої освіти на тлі економічних, культурно-просвітницьких, соціально-політичних умов у регіоні, а також, виходячи з процесу державного реформування жіночої освіти, прогресивної діяльності громадських діячів, інтелігенції Полтавського краю, розширення мережі жіночих навчальних закладів, зміни їх мети, завдань, змісту виділяємо такі етапи: I-й (1850-1873 рр.) – розвиток мережі та змістовне наповнення навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти; II-й (1874-1883 рр.) – педагогізація навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів; III-й (1884-1919 рр.) – професіоналізація мережі та змісту навчально-виховної діяльності жіночих закладів освіти. Схарактеризуємо кожний етап розвитку навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів у Полтавській губернії, намагаючись дотриматися певної послідовності викладення матеріалу: умови, в яких діяли жіночі заклади освіти; характеристика освітньої політики; розгляд існуючої мережі жіночих навчальних закладів у регіоні; характеристика навчально-виховної діяльності в жіночих навчальних закладах різних відомств.

Отже, перший етап навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (1850-1873 рр.) характеризується значними соціально-економічними змінами. Скасовано кріпацтво. Відбувається збільшення кількості населення губернії, особливо у губернському та повітових містах. Значні зміни і в промисловості: збільшується кількість підприємств, а відтак зростає бюджет губернії, збільшуються витрати на розвиток освіти. Це період посилення суспільно-педагогічного руху за розвиток ідеї загальної народної грамотності, в тому числі й жіночої освіченості. Відбувається розвиток мережі жіночих закладів освіти, пошук нових форм фінансування та суб'єктів управління жіночими навчальними закладами, формування спрямованості та змісту жіночої освіти в умовах активного розгортання реформаторської діяльності уряду. Для даного етапу характерна підтримка земством розвитку освіченості жіноцтва [2, с. 226].

Дослідження Ю. Яцевича дозволяють зробити висновок, що серед причин жіночої неосвіченості в другій половині XIX ст. у регіоні були: відсутність перспективи активного застосування жінками отриманих у школі знань; мала площа приміщень шкіл, через яку доводилось відмовляти багатьом дітям, як правило, дівчатам; відсутність необхідної кількості окремих жіночих шкіл і небажання матерів віддавати дочок у змішані школи; більша, порівняно з хлопчиками, зайнятість дівчаток у домашньому господарстві; економічна неспроможність багатодітних селянських родин, що не дозволяла одягти і взути до школи всіх дітей: перевага завжди надавалася хлопчикам [5, с. 10]. Таким чином, розширення мережі освітніх закладів, створення суто жіночих навчальних закладів стало нагальною потребою губернії у найближчі роки.

У жіночій освіті цей час позначено «Наказом Ради навчальних закладів про заснування Маріїнських жіночих училищ» (1858 р.), «Положенням про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1858 р.), Проектом «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти» (1860 р.), «Положенням про жіночі гімназії і прогімназії народної освіти» (1870 р.).

У зазначений період у Полтавській губернії отримати освіту дівчата могли у наступному 51 жіночому навчальному закладі: державних (Полтавський інститут шляхетних дівчат [4, с. 756], Полтавське Маріїнське жіноче училище (згодом гімназія) [4, с. 723], жіночі прогімназії (2 навчальні заклади), міські (6 освітніх закладів) [4, с. 293-295, 561], сільські (4 навчальні установи) та земські (6 освітніх закладів) жіночі початкові народні училища [4, с. 206]), приватних (Кобеляцька жіноча гімназія М. Сачавець, 2 Полтавські жіночі училища розряду гімназії, 14 приватних жіночих початкових народних училища, 4 приватні жіночі початкові школи, початкові жіночі школи для на-

ціональних меншин (2 єврейські початкові школи), духовних (Полтавське єпархіальне жіноче училище, жіноче початкове народне училище при Золотоношському Красногорському жіночому монастирі, 4 жіночі церковнопарафіяльні школи [4, с. 93, 197, 432, 912], 2 жіночі школи грамоти [4, с. 139]).

Отже, визначимо особливості навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавського краю на даному етапі:

– жіночі навчальні заклади Полтавського регіону намагалися забезпечити освітою жіноцтво усіх верств населення: Полтавський інститут шляхетних дівчат – дворянського походження, згодом, купецтва і духовенства; гімназії, прогімназії, початкові училища, церковно-приходські і церковнопарафіяльні школи, школи грамоти – для представниць усіх станів; Полтавське єпархіальне жіноче училище – для доньок духовенства, згодом і усіх бажаючих;

– освіту могли отримати дівчата усіх віросповідань; створювалися заклади для представників національностей (Кременчуцьке німецьке жіноче початкове народне училище, дві єврейські початкові школи в м. Кременчук);

– мета діяльності державних та приватних жіночих освітніх установ – освіта добрих дружин і корисних матерів сімейств (інститут шляхетних дівчат), освіта, яка би не виходила за межі майбутнього призначення жінки-матері (жіночі гімназії і прогімназії), утвердження релігійних та моральних понять, розповсюдження первинних корисних знань (початкові народні училища), елементарна освіта (початкові жіночі школи);

– мета навчально-виховної діяльності жіночих освітніх установ духовного підпорядкування – дати пристойну освіту дівчатам духовного звання, відповідну їхньому майбутньому призначенню – відповідати ролі дружини служителя церкви, благопопечительної матері і виховательки власних дітей (Полтавське жіноче єпархіальне училище [1, с. 34], затвердити релігійні та моральні поняття, поширити первісні корисні знання (жіночі церковнопарафіяльні школи і школи грамоти);

– завдання діяльності державних, приватних і духовних жіночих освітніх установ – фізичний, моральний, розумовий розвиток учениць (середня ланка освіти), релігійне, моральне вдосконалення дівчат, засвоєння початкових відомостей (початкова ланка освіти);

– зміст освіти в діяльності державних і приватних жіночих освітніх установ – Закон Божий, російське та французьке читання, російська та французька граматики, арифметика, німецьке читання, письмо і граматики, російська географія, загальна географія російська, грецька та римська історія, міфологія, російська словесність, фізика, історія російською мовою, всесвітня історія та географія французькою, музика, малювання і танці (інститут шляхетних дівчат), Закон Божий, російська мова та словесність, чистопис, латинська, французька та німецька мови, математика, географія, історія загальна та російська, природознавство, фізика, рукоділля, хоральні співи, танці, (Маріїнська жіноча гімназія) [3, с. 14], Закон Божий, скорочена граматики російської мови (у гімназіях – російська мова у широкому обсязі), початки арифметики (у гімназіях – арифметика, математика), основи геометрії, скорочена російська історія, географія, чистопис, рукоділля (прогімназії), Закон Божий, російська, французька та німецька мови, словесність, арифметика, математика, фізика, історія, географія, рукоділля (приватні жіночі заклади), Закон Божий, російська мова, чистопис, арифметика, історія, географія, природознавство, фізика, рукоділля, церковний спів (початкові народні училища), Закон Божий (стислий катехізис і священна історія), читання, письмо, чотири дії арифметики, церковний співу (початкові жіночі школи);

– зміст освіти жіночих духовних освітніх установ – Закон Божий, арифметика до потрібного правила включно, російська граматики, складання коротких творів у вигляді розповідей, стисла слов'янська граматики і загальна географія, російська та загальна історія в стислому викладенні, стисла фізика і педагогіка, церковні співи, рукоділля (крій, шиття, в'язання), природознавство, музика, опанування гри на роялі,

скрипці [1, с. 35-36], Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янська грамота, російська мова, письмо, початкові арифметичні дії (однокласна жіноча церковнопарафіальна школа), до вищезазначеної програми додавалися: короткий курс російської історії, географія, креслення, малювання, короткі відомості з природознавства, рукоділля (двокласна жіноча церковнопарафіальна школа), Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янське і російське читання, письмо і рахування (жіночі школи грамоти);

– для здійснення підсумкового контролю знань дівчат використовували екзамен. У Полтавському інституті шляхетних дівчат, окрім індивідуальних екзаменів, були і публічні – для пропагування інститутської системи освіти;

– з часом кількість учителів Маріїнської жіночої гімназії зменшувалася, і щоб розв'язати дану проблему вели листування з Міністерством народної освіти щодо створення педагогічного класу з метою підготовки учителів для гімназій, початкових народних училищ, церковнопарафіальних шкіл.

Другий етап (1874-1883 рр.) характеризується продовженням реформаторської освітньої діяльності уряду, що було спрямовано, насамперед, на збільшення кваліфікованих педагогічних кадрів. Так, початок періоду відзначається прийняттям у 1874 р. «Положення про педагогічні класи», в якому влада поставила перед школою завдання створити додаткові педагогічні класи з метою підготовки учителів для народних початкових шкіл, перших чотирьох класів гімназій, а також домашніх учителів, вихователів та наставників (інститут шляхетних дівчат, жіночі гімназії), домашніх наставниць і учительок (епархіальні жіночі училища). В основу підготовки учениць покладена «Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів» (1870 р.), розроблена К. Ушинським, за якою збільшувалася кількість годин, відведених на практичні заняття з педагогіки, а випускні екзамени включали: усні відповіді, твори на педагогічну тематику, проведення уроку.

На даному етапі мережа жіночих навчальних закладів (50 освітніх установ) представлена так: державні (інститут шляхетних дівчат, Маріїнська жіноча гімназія, 3 жіночі гімназії [4, с. 410, 476], 3 жіночі прогімназії, 16 міських, 6 сільських та 12 земських жіночих початкових народних училищ), приватні (Кобеляцька жіноча гімназія М. Сачавець, 3 жіночі початкові школи), духовні (Полтавське епархіальне жіноче училище, жіноче початкове народне училище при Золотоношському жіночому монастирі, жіноча церковнопарафіальна школа в с. Хомутець Миргородського повіту [4, с. 944], зразкова жіноча недільна школа при Полтавському епархіальному жіночому училищі) заклади. На даному етапі кількість жіночих навчальних закладів не збільшилася (одні заклади перестали діяти, інші відкрилися).

Отже, визначимо особливості навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавського краю на даному етапі:

– жіночі навчальні заклади продовжують забезпечувати освітою жіноцтво усіх верств населення та усіх віросповідань; для національних меншин існує лише Кременчуцьке німецьке жіноче початкове народне училище;

– мета навчально-виховної діяльності середніх державних, приватних і духовних жіночих закладів – надання дівчатам освіти, яка не виходить за межі потрібних для жінок знань, проте до завдань навчання окрім фізичного, морального, розумового розвитку учениць, додається підготовка до педагогічної діяльності;

– при середніх жіночих навчальних закладах відкриваються педагогічні класи;

– відбувається змістовне насичення змісту освіти педагогікою, дидактикою, методикою навчання тих чи інших предметів; викладання педагогіки здійснюється у педагогічних класах як державних, так і приватних гімназій та училищ, а у інституті шляхетних дівчат – з першого класу і до завершення навчання; вводяться у зміст підготовки нові навчальні дисципліни: риторика, логіка (інститут шляхетних дівчат), латинська мова (Лубенська жіноча Олександрівська гімназія); перевага надається не теоретичній, а практичній підготовці вихованок: засвоєння методики викладання предметів у початкових народних школах;

– здійснюється практична підготовка майбутніх учителів шляхом викладання навчальних дисциплін ученицями педагогічного класу для учениць молодших класів та шляхом створення шкіл для проходження педагогічної практики (наприклад, зразкова жіноча недільна школа при Полтавському єпархіальному жіночому училищі); викладання продовжує здійснюватися виключно на російській мові, незалежно від національної належності учнів;

- створювалися підготовчі та паралельні (через попит на освіту) класи;
- мета, завдання і зміст початкової ланки освіти залишалися без змін.

Третій етап (1884-1919 рр.) розвитку навчально-виховної діяльності жіночих закладів характеризується подальшим розширенням мережі жіночих освітніх установ в губернії, професіоналізацією жіночої освіти. Так, значно поширюються жіночі церковнопарафіяльні школи, жіночі професійні курси, школи, майстерні, починають діяти жіночі педагогічні курси. В країні розгорнулися політична боротьба, національний та просвітницький рух, гостро постало питання створення гідних умов для обов'язкової загальної освіти народу. Активно публікуються статті у періодичних виданнях губернії щодо проблем жіночої освіти, підготовки майстринь з регіональних промислів.

У зазначеному етапі затверджені «Правила про церковноприходські школи» (1884 р.), «Правила про школи грамоти» (1891 р.), «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного сповідання» (1896 р.), «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання» (1902 р.), закон «Про передачу церковнопарафіяльних шкіл до Міністерства народної освіти (1917 р.)».

На даному етапі мережа жіночих закладів (246 освітніх установ) представлена так: державні (інститут шляхетних дівчат, Маріїнська жіноча гімназія [4, с. 173], 17 міських жіночих гімназій [4, с. 151, 303, 351, 663], 2 українські жіночі гімназії, 3 жіночі прогімназії, 2 приходських жіночих училища, 11 міських і сільських та 13 земських жіночих початкових народних училища, 3 професійних жіночих училища, 3 жіночі професійні школи, 3 жіночі рукодільних класи, 54 жіночі вишивальні, килимарські, ткацькі, кравецько-рукодільні та рукодільні майстерні, навчально-показові та показові пункти, короткочасні жіночі педагогічні курси), приватні (13 жіночих гімназій [4, с. 174, 410, 541, 710], 4 жіночі прогімназії (згодом гімназії), 1 початкове жіноче училище (згодом гімназія), 5 жіночих прогімназій, 3 жіночих навчальних заклади початкового рівня, 8 професійних жіночих навчальних закладів [4, с. 718], 9 початкових жіночих училищ), духовні (2 єпархіальні жіночі училища [4, с. 479], 71 жіноча церковнопарафіяльна школа [4, с. 960]; 5 жіночих шкіл грамоти [4, с. 227]; 11 недільних жіночих шкіл) заклади. На даному етапі кількість жіночих навчальних закладів значно збільшилася (з 50 до 246 установ).

Отже, визначимо особливості навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів на третьому етапі:

- приватні жіночі прогімназії з часом реорганізовувалися в гімназії; при закладах діяли підготовчі класи, а через великий попит на жіночу освіту існували, окрім основних – паралельні класи; продовжували створюватися зразкові жіночі школи для проходження випускницями педагогічної практики;

- при деяких гімназіях відбувалися вступні іспити;

- мета навчально-виховної діяльності середньої ланки жіночої освіти – професіоналізація, саме тому, до вивчення основних предметів у жіночих установах духовного відомства додавалися: гігієна, господарювання, витончені рукоділля; до основних предметів гімназій, прогімназій, училищ – рукоділля, танці, співи, малювання. У деяких закладах – ще і латинська, англійська мови, географія, космографія, креслення, родиноведення, гігієна, гімнастика, філософська пропедевтика, хоровий спів, господарювання, витончені рукоділля. Вивчення зазначених предметів сприяло набуттю професійної підготовки. Зміст навчання у початковій ланці жіночої освіти передбачав обов'язкове вивчення рукоділля;

- створювалися при гімназіях професійні та вечірні курси для жінок з крою і шиття, виникали професійні заклади для людей з фізичними вадами (училище для сліпих дівчат з ремісничим відділенням та майстернею), склади та магазини для продажу власно виробленої продукції;
- засновувалися іменні стипендії від впливових і заможних громадян губернії, царської родини, земств; сироти навчалися і проживали в гуртожитках безкоштовно, здійснювалася допомога і після завершення навчання;
- існувало 8 жіночих навчальних закладів для національних меншин;
- на жіночих педагогічних курсах (1910-1911 рр.) здійснювалася практична підготовка майбутніх учителів та удосконалення вже набутих знань, умінь і навичок учителів, які працювали у навчальних закладах регіону; додатково вивчали на курсах родиноведення, психологію, шкільну гігієну;
- при жіночих закладах, бібліотеках, «чайних» здійснювалися народні читання з «чарівним ліхтарем» Стюардта з метою жіночої просвіти;
- підтримка попечителя Київського учбового округу учителів та учительок жіночих навчальних закладів за рахунок почесних нагород, відзнак, орденів, що супроводжувалися матеріальною допомогою;
- жіночі навчальні заклади на території України починають зникати після Жовтневої революції 1917 р., проте у Полтавській губернії деякі з них продовжували існувати до кінця 1919 р.

Варто зазначити, що здобутками жіночої освіти Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. є покращення культурного рівня, залучення до суспільної праці значної кількості жінок, поступове розширення сфери життєдіяльності жінки, збагачення змісту освіти.

Творча інтерпретація історико-педагогічного досвіду навчально-виховної діяльності жіночих освітніх закладів Полтавської губернії має безсумнівне перспективне значення для використання в сучасних умовах реформування вітчизняної освітньої системи, а окремі аспекти (такі, як сучасна приватна ініціатива у створенні жіночих навчальних закладів регіону, використання досвіду навчально-виховної роботи жіночих освітніх установ Полтавського краю в умовах сучасних закладів соціальної реабілітації для дівчат, жіночих вечірніх шкіл) потребують подальшої розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Двадцатилетие Полтавского епархиального женского училища : материалы для истории училища. – Полтава : Тип. Л. Фришберга, 1894. – 274 с.
2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: підручник / *М. В. Левківський*. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
3. Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии за 1880-1881 уч. год. / Сост. А. Сиольская. – Полтава : Тип. Губернского Правления, 1881. – 40 с.
4. Полтавщина : енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
5. *Яцевич Ю. В.* Начальное народное образование в Полтавской губернии / *Ю. В. Яцевич*. – Полтава : Тип. И. А. Дохмана, 1894. – 123 с.

ЛЕСЯ КЛЕВАКА

ЭТАПЫ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ЖЕНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНИИ (вторая половина XIX – начало XX в.)

Выделены и обоснованы этапы учебно-воспитательной деятельности женских учебных заведений Полтавской губернии во второй половине XIX – начале XX в. Акцентируется внимание на условиях, в которых действовали женские учебные заведения; характеристике образовательной политики; сети женских образовательных учреждений; характеристике целей, задач, содержания учебно-воспитательной деятельности женских учебных заведений разных ведомств (государственных, частных, духовных).

Ключевые слова: региональное образование, женские учебные заведения, сеть женских учебных заведений, учебно-воспитательный процесс.

LESYA KLEVAKA

STAGES OF THE EDUCATIONAL ACTIVITY AT WOMEN'S EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF POLTAVA REGION
(the second half of the 19th – the beginning of the 20th century)

The stages of the educational activity at women's establishments of Poltava region in the period from the second half of the 19th century until beginning of the 20th century are distinguished and established. The attention is focused on conditions according to which women's educational establishments worked. The description of the educational politics and the characteristic of the network of women's educational establishments is given. Aims, tasks and the content of the educational-educator activity at women's educational establishments in different departments (state, private, spiritual) are shortly characterized.

Keywords: regional education, women's educational establishments, network of women's educational establishments, educational-educator process.

Одержано 22.10.2012, рекомендовано до друку 2.11.2012.